Kolofon NT.fm Page 1 Tuesday, January 9, 2018 12:26 PM

DET NYE TESTAMENTE – EN LÆREBOG

Kolofon NT.fm Page 3 Tuesday, January 9, 2018 12:26 PM

Geert Hallbäck

Det Nye Testamente – en lærebog

Eksistensen
København 2018

Kolofon NT.fm Page 4 Tuesday, January 9, 2018 12:26 PM

Det Nye Testamente – en lærebog
Geert Hallbäck

© Forfatteren og Forlaget ANIS, 2012
2. udgave 2018 Eksistensen

Bogen er sat med Garamond og GillSans på
Eksistensen

ISBN: 978-87-410-0411-2

Omslag: Freiheit09

Illustrationerne på side 66 og 194 er hentet fra bogen *Bibelatlas* af John Strange, 4. udgave 2007. Udgivet af Bibelselskabets Forlag. Gengivet med tilladelse fra forlaget

Eksistensen
Frederiksberg Allé 10
DK-1820 Frederiksberg C
tlf. 3324 9250 – fax 3325 0607
www.eksistensen.dk

Det Nye Testamente.book Page 5 Saturday, September 8, 2012 7:15 AM

Indhold

Introduktion 9

Genrer 10

Typiske problemstillinger 11

Tidshistorie og metode 13

Kultmyten
– de urkristne hymner 15

I begyndelsen var gudstjenesten 15

Jødisk og kristen gudstjeneste 17

To urkristne hymner 19

Nærforventning og karismatisk autoritet
– den apokalyptiske genre 25

Når erfaringerne modsiger troen 26

Den apokalyptiske litteratur 26

Jødiske apokalypser 29. Apokalyptiske tekststykker i Det Nye Testamente 30. Karismatisk autoritet 33

Johannes' Åbenbaring 35

Paulus
– og det apostolske brev 39

Paulus' liv 40

Brevene eller Apostlenes Gerninger 41

Paulus' teologi 43

Luther eller den nye Paulus 45. Allerede – endnu ikke 47

Paulus' breve 50

Ægthed 51. Kommunikerende eller intervenerende 52. Dialogisk eller sikrende 53

Det apostolske brev 54

Romerbrevet 56. Filemonbrevet 58. Korintherbrevene 58. Galaterbrevet 62. Filipperbrevet 64. Thessalonikerbrevene 64

Det Nye Testamente.book Page 6 Saturday, September 8, 2012 7:15 AM

Parænese
– dagligdagen og den kristne moral 67

Laster og dyder 68

Parænese 69

En sær-kristen moral 70

Tilpasning til samfundet 72

Det kristne hus 73

Jakobsbrevet 74

Evangeliet om den jordiske Jesus
– fortælling, skriftlighed og traditionel autoritet 79

Den jordiske Jesus – og den historiske 80

Mundtlighed og skriftlighed 82

Fra karismatisk til traditionel autoritet 83

Fortælling og biografi 85

Det synoptiske problem 87

To-kilde-hypotesen 90

Markusevangeliet 92

Galilæa og Jerusalem 93. Templet og nadveren 94. Kristus-erkendelsen og discipel-uforstand 96. Messiashemmeligheden 97. Lignelserne 98. De mytiske indbrud og Markusevangeliets slutning 100. Markus 102

Matthæusevangeliet 104

Et jødekristent evangelium 105. Loven 106. Menighedens tid og den kommende dom 107. Et evangelium for lærerne 108. Matthæus 109

Autoritetens stemme
– de pseudonyme breve og kristendommens 'borgerliggørelse' 111

Pseudonyme skrifter 112

Den pseudonyme mentalitet 114

Kolosserbrevet 115

Den kolossensiske filosofi 116. Et pseudonymt brev 118.

Pastoralbrevene 119

Petersbrevene og Judasbrevet 124

Frelsens historie
– Lukasevangeliet og Apostlenes Gerninger 129

Lukasevangeliet 130

En historikers arbejde 130. Lukasevangeliet – et synoptisk evangelium. 131. Lukasevangeliets særstof. 133

Apostlenes Gerninger 136

En fortsættelse af Lukasevangeliet 136. Missionens historie 137. Opbygning og dynamik. 141. Apostlenes Gerninger som historieskrivning. 143. Apostlenes Gerninger som historie. 145

Det meditative evangelium
– Johannesevangeliet og Johannesbrevene 149

Johannesevangeliet 150

Johannes og de synoptiske evangelier 150. Tegn og taler 152. Realiseret eskatologi 155. Afskedstaler, men ingen nadver 156. En upolemisk fortælling 158. Statisk dualisme 159. Johannesevangeliets intellektuelle miljø 160

Johannesbrevene 161

Første Johannesbrev 161. Andet Johannesbrev 163. Tredje Johannesbrev 163

Johannesskrifternes forfatter 165

Teologiske traktater
– brevet som kunstform 169

Kunstbreve 169

Efeserbrevet 170

Ingen polemik 171

Hebræerbrevet 172

Et intellektuelt skrift 174. Kristus som den himmelske yppersteepræst 176. Ingen mulighed for bod 178

Fra enkelte skrifter til helligskrift
– den nytestamentlige kanon 181

Den kristne kanon 182

Den historiske baggrund 183. Kanondannelsens historie 186. Markions kanon 187. Udvælgelsens kriterier 189. Kanondannelsens konsekvenser 191

Det Nye Testamente.book Page 8 Saturday, September 8, 2012 7:15 AM

Den historiske baggrund
– samfundsforholdene på Jesu tid 195

Herodes-dynastiet 196

Indre selvstyre 197

Samfund og religion 198

Et udvalgt folk 200

Splittelser og stridigheder 202

De religiøse 'partier' 204

Oprøret 66-70 e.Kr. 206

De kristne 208

Fortolkningens metoder
– den historiske, litterære og sociale betragtning 211

Den historiske betragtning 211

Hvad er historisk? 212. De historisk-kritiske metoder 214

Den litterære betragtning 216

Strukturalisme, semiotik, narrativ kritik 217. Reader-response-kritik 219. Retorisk kritik 220

Den sociale betragtning 220

Socialantropologi 221. Sociologi 223. Videnssociologi 224

Emneregister 227

Skriftindeks 229

Geografiske kort:

Middelhavsområdet på Paulus' tid, 66

Palæstina på Jesu tid, 194

Introduktion

I 1962 udgav Bent Noack, der var professor i Det Nye Testamente ved Københavns Universitet, en lærebog, der sigtede mod seminarieundervisningen i kristendom. *Det nye Testamente og de første kristne årtier* hed den. Og den har været grundlag for flere generationer af seminariestuderendes beskæftigelse med Det Nye Testamente og kristendommens oprindelse. Den er også blevet læst flittigt af mange teologistuderende og af almindeligt interesserede læsere.

For mange år siden – alt for mange år siden – spurgte Forlaget ANIS mig, om jeg ville skrive en tilsvarende lærebog, der kunne præsentere Det Nye Testamente på en måde, der svarede til den aktuelle forskning. Bent Noacks bog står som en fornem repræsentant for en bestemt epoke inden for bibelvidenskaben. Det var en epoke, der på mange måder var bestemt af et enhedssyn på, hvad der var bibelvidenskabens opgave. Den videnskabelige metode var *historisk-kritisk*, dvs. man læste Bibelen på samme måde, som man læste al anden antik litteratur. Skrifterne hørte til i en bestemt fortidig sammenhæng, de var muligvis sammensat af tidligere skrifter, eller de er blevet præget af den mundtlige overlevering og dens formning af stoffet. Man måtte derfor forholde sig kritisk til dem og kunne ikke opfatte dem som direkte vidnesbyrd om de begivenheder, de beretter om. Denne forskning skulle drives helt uden hensyn til de teologiske konsekvenser. Den eneste afgørende konsekvens var nemlig, at troen ikke skulle basere sig på skrifternes mere eller mindre usikre værdi som historiske kilder, men på deres forkyndelse. Der var således en klar arbejdsdeling mellem den kritiske videnskab og den teologiske fortolkning.

Omkring 1970 begyndte dette enhedssyn på bibelvidenskabens opgave imidlertid at gå i opløsning, og den nytestamentlige videnskab blev i stedet præget af en konkurrence mellem forskellige metoder og perspektiver. Ved siden af de historiske metoder, som fortsat var dominerende, begyndte forskellige litterære, strukturalistiske, sociologiske, antropologiske, feministiske, politiske metoder og interesser at gøre sig gældende. I stedet for enhed var det mangfoldighed, der kom til at præge billedet. Og det gjorde naturligvis billedet flimrende og flydende; det var svært at få hold på, hvad bibelvidenskabens opgave var. Der var ikke længere én

Det Nye Testamente.book Page 10 Saturday, September 8, 2012 7:15 AM

bibelvidenskab, kunne man sige, men flere forskellige, der tilbød sig på det teologiske marked.

Efterhånden stabiliserede situationen sig, og konturerne af nogle mere veldefinerede positioner begyndte at vise sig. Selv om bibelvidenskaben stadig er præget af mangfoldighed, tegner der sig i dag et mønster, hvor de forskellige metoder og skoler står som repræsentanter for forskellige indsigter i Det Nye Testamente, der alle er relevante og gyldige inden for den samlede bibelvidenskab. Den nye situation har nået et punkt, hvor man igen kan vove forsøget og skrive en lærebog, der kan favne i hvert fald de vigtigste af de nye indsigter. Bortset fra at det er med personlig frygt og bæven, jeg kaster mig ud i et forsøg på at erstatte en 'institution' som Noacks bog, så kan en lærebog i Det Nye Testamente i dag aldrig blive autoritativ på samme måde. Ingen enkelt fremstilling kan gøre krav på at repræsentere hele faget. I stedet gælder det om at finde en personlig indfaldsvinkel, der får de nytestamentlige skrifter til at falde på plads i et sammenhængende mønster. Den indfaldsvinkel, jeg har valgt, er de nytestamentlige *genrer*.

Genrer

Når genkommende træk af både formel og indholdsmæssig karakter genfindes i en større mængde af individuelle skrifter, kan man tale om en genre. Genren indgår i det kompleks af konventioner, som udgør det litterære system i en bestemt periode. Genren er en slags stiltiende 'aftale' mellem forfatter og læser. Når læseren støder på de og de træk i et skrift, forventer han, at hele skriftet tilhører den og den genre. Genre-trækkene aktiverer således bestemte læserforventninger hos den faktiske læser, som forfatteren kan appellere til.

Af en lærebog i Det Nye Testamente kan man forvente, at alle skrifterne i den nytestamentlige samling bliver behandlet. Det vil også ske i denne bog. Men de bliver ikke taget op i tur og orden, sådan som rækkefølgen er i den nuværende Bibel. De vil heller ikke blive behandlet i en eventuel kronologisk orden. Derimod vil de blive præsenteret i sammenhæng med den genre, de tilhører. Man kan altså godt finde et af de yngste skrifter behandlet i forbindelse med en af de ældste genrer. Fremstillingen af genrerne vil nemlig følge en form for kronologisk orden, sådan som jeg forestiller mig den. Man kan sige, at det er en slags *genrernes teologihistorie*, der ligger til grund for fremstillingen.

Jeg forestiller mig, at de forskellige genrer i Det Nye Testamente forholder sig til bestemte typiske problemstillinger, som den nytestamentlige kristendom blev

Det Nye Testamente.book Page 11 Saturday, September 8, 2012 7:15 AM

konfronteret med i løbet af de første ca. 100 år af den nye religions historie. De kristne befandt sig gang på gang i den situation, at deres erfaringer ikke svarede til deres forventninger. De troede, at verden var indrettet på én måde, men oplevede at den fulgte andre love. Og de troede, at der skulle ske det og det, men måtte konstatere, at verden udviklede sig helt anderledes. De blev udsat for det, man kalder *kognitiv dissonans*: Deres viden blev ikke bekræftet; i stedet opstod der en 'vidensmæssig disharmoni', der måtte bearbejdes. Denne bearbejdelse skete ved hjælp af de forskellige litterære genrer. Ved at studere de nytestamentlige genrer vil man derfor også få et kendskab til grundtrækkene i den nytestamentlige kristendoms teologihistorie.

Ved at vælge genrerne som indfaldsvinkel til en fremstilling af Det Nye Testamente kombinerer jeg en litterær og en historisk tilgang. Genren er et litterært middel, som forfatteren bruger til at kommunikere med sine læsere og til at bearbejde de emner, han skriver om. Men genrerne er i sig selv historiske fænomener, der opstår, ændres og forsvinder. Vore dages litterære system opererer med nogle andre genrer end antikkens. Derfor skal de forskellige genrer præsenteres i deres historiske fremmedhed. Samtidig bliver de nytestamentlige genrer et indirekte vidnesbyrd om de problemer og typiske *dissonans*-erfaringer, som kom til at bestemme udviklingen af den nytestamentlige kristendom. På den måde er genrestudiet ikke alene litteraturhistorisk, det er også teologihistorisk.

Typiske problemstillinger

De problemstillinger, der afspejler sig i genrerne, angår grundlæggende tre områder: 1) Forholdet til den ikke-kristne omverden. 2) Den interne autoritetsudvikling i de kristne menigheder. 3) Spørgsmålet om den tidslige orientering mod fremtiden eller mod fortiden. Men der må også være en positiv kristen tro 'før problemerne'. Den kommer til orde i de tekster, der hører hjemme i gudstjenesten. Derfor handler bogens første kapitel om gudstjenesten og om de nytestamentlige hymner.

Forholdet til *den ikke-kristne omverden* var problematisk, fordi den samfundsmæssige virkelighed syntes at modsige den kristne tro. Det var ikke Kristus, der regerede verden, men syndige, vantro mennesker: jødiske konger og romerske guvernører og i sidste instans kejseren. Der var ikke meget, der tydede på, at de kristne samfundsidealer havde fremtiden for sig. Den genre, der bearbejder den grundlæggende modsigelse mellem den kristne tro og den samfundsmæssige vir-

Det Nye Testamente.book Page 12 Saturday, September 8, 2012 7:15 AM

kelighed var *apokalyptikken*, der gennem himmelske åbenbaringer afslørede, at det sidste ord om verden ville lyde fra himlen, ikke fra jorden. Også på det mere jordnære plan var der imidlertid problemer. De kristne søgte at leve i overensstemmelse med det kommende Gudsrige. Men hvordan skulle man forene denne højspændte moral med et almindeligt hverdagsmæssigt liv? Det forhold blev behandlet i den formanende, *parænetiske* genre, der måske kan forekomme os lidt for hverdagsagtig, men som forekommer i alle nytestamentlige skrifter.

Den indre autoritetsudvikling i de kristne menigheder forløb i overensstemmelse med sociologen Max Webers autoritetstypologi: Først karismatisk, derpå traditionel og til sidst institutionel autoritet (se s. 224). Forløbet afspejlede sig i tre komplekse genrer, der hver for sig kunne tage mange forskellige problemer op.

Den karismatiske autoritetstype viste sig i det *apostolske brev*, som Paulus udviklede. Paulus var omrejsende missionær, men opretholdt forbindelsen til de menigheder, han havde grundlagt, ved hjælp af sine breve. Brevene forudsætter, at læserne anerkendte Paulus som karismatisk talerør for den himmelske Kristus.

Evangelierne fortæller historien om den jordiske Jesus. Men de er skrevet for og henvender sig til den anden generation af kristne. Evangelierne er ikke samtidige med den 'historiske Jesus', men fortæller historien om den skikkelse, der engang i fortiden var udgangspunkt for den nugældende tradition. De repræsenterer således den traditionelle autoritetstype.

I den traditionelle autoritets periode udviklede modstridende læremæssige retninger sig, som alle påberåbte sig en fortidig autoritet. Der var til gengæld ingen nutidige autoriteter, der kunne afgøre stridighederne. Da fandt nogen på at skrive brev i en af de fortidige autoriteters navn. Hvis brevet blev modtaget som ægte, ville striden være løst. Derved opstod det *pseudonyme apostelbrev*, der her betragtes som en særlig genre. De pseudonyme breve indeholder typisk polemik mod en eller anden form for vranglære. I de seneste af de pseudonyme breve viser der sig tillige en interesse for menighedsledelsen, der knyttes til bestemte embeder. Den sejrende institutionelle autoritetstype lader sig dermed skimte i horisonten.

Det tredje grundlæggende problem var spørgsmålet om *tidsorientering*. Den oprindelige kristendom var fremtidsorienteret. Det var en *eskatologisk* religion; *eskatologi* er læren om de sidste tider. Paulus ventede Kristi genkomst og dommedag i sin egen levetid. Man stolede på, at fremtiden ville bringe svar på alle gåderne, og derfor var det ikke så presserende at finde forklaringer. Men Kristus kom ikke tilbage, og til sidst måtte de kristne indse, at det først ville ske engang i en fjern fremtid. Så lang tid kunne man ikke vente på svarene. I stedet søgte man forklaringen på de ejendommeligheder, den kristne tro indeholdt, i fortiden – ikke

Det Nye Testamente.book Page 13 Saturday, September 8, 2012 7:15 AM

mindst i kristendommens jødiske fortid, der var fremmed for de mange ikke-jødiske kristne. Der opstod en interesse for den kristne historie, som allerede var latent i evangeliernes fortællinger om den fortidige Jesus, men som blev fuldt bevidst, da Lukasevangeliets forfatter føjede et *historieskrift* til sit evangelium. Det var Apostlenes Gerninger, der ikke alene fremstiller Jesu tid som fortid, men også apostlenes tid som historie.

Tilbage bliver der i Det Nye Testamente nogle skrifter, der ikke på samme måde lader sig placeres i et genre-kronologisk forløb. Det er skrifter, der søger at gennemlyse den kristne tro fra et andet intellektuelt miljø end det, de øvrige skrifter tilhører. Det gælder Johannesevangeliet, der ser Jesus som en mere overjordisk, åndelig åbenbarer end de øvrige evangelier. Og det gælder nogle skrifter, der har karakter af *kunstbreve*, dvs. teologiske afhandlinger eller prædikener i brevform. Hebræerbrevet er et sådant kunstbrev, der repræsenterer en helt original, jødisk præget teologi. Også Efeserbrevet er et kunstbrev, der afspejler en lidt naiv paulinisme fra tiden, da de paulinske breve blev samlet.

Tidshistorie og metode

Præsentationen af de nytestamentlige genrer og de enkelte skrifter er bogens hovedanliggende. Men skrifterne blev til under bestemte samfundsmæssige, religiøse og politiske betingelser, som man skal kende til for at forstå dem i deres historiske sammenhæng. En fremstilling af den nytestamentlige *tidshistorie* hører derfor også til i en lærebog om Det Nye Testamente. Og ikke mindst i lyset af den brogede situation, der har hersket inden for faget siden 1970'erne, hører et overblik over de bibelvidenskabelige *metoder* også med til en lærebog.

For nogle læsere er den slags imidlertid pligtstof, der blot skal overstås, før man kan komme i gang med hovedsagen. Jeg har derfor valgt at placere et kapitel om tidshistorie og et kapitel om fagets metoder sidst i bogen. På den måde begynder bogens første kapitel straks med hovedsagen, nemlig genrerne og skrifterne. Hvis man efter endt læsning savner noget baggrundsviden, kan man få savnet opfyldt i de to afsluttende kapitler. Hvis man gerne vil have kendskab til den historiske og metodiske baggrund, inden man går i gang med hovedsagen, kan det anbefales, at man begynder sin læsning med de to afsluttende kapitler. I det hele taget har jeg bestræbt mig på, at de enkelte kapitler er så selvstændige, at de kan læses hver for sig. Sådan vil en lærebog jo ofte blive brugt. På den anden side *er* bogen

NT kapitler.fm Page 14 Monday, September 10, 2012 12:05 PM

skrevet med henblik på at blive læst fortløbende, så det vil jeg da også håbe, mange læsere gør.

Jeg skal gøre opmærksom på, at kapitlet om tidshistorie under titlen "Samfundsforholdene på Jesu tid" tidligere har været offentliggjort i antologien *Historien om Jesus og Jesus i historien*, DR Multimedie 1999, s. 27-44.

2. oplag

Bogen er generelt blevet modtaget godt, men mange anmeldere har efterlyst en litteraturliste. Min erfaring er imidlertid, at litteraturlister meget hurtigt bliver forældede, således at brugbarheden er begrænset. Jeg håber, at min bog bevarer sin aktualitet længere end en litteraturliste ville bevare sin; derfor har jeg fastholdt ikke at vedføje en litteraturliste. Samtidig har jeg tillid til, at søgemulighederne i dag er så omfattende og lettilgængelige, at en trykt litteraturliste langt fra er en nødvendighed.

Geert Hallbäck
København, 10.9.2012.